

ЛЕВЧЕНКО А. В.,
аспірантка кафедри конституційного
та муніципального права
(Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана)

УДК 342.738
DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2020.3.5>

ПРАВО НА ТАЄМНИЦЮ КОРЕСПОНДЕНЦІЇ ЗАСУДЖЕНИХ: ОКРЕМІ АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ

Стаття присвячена дослідженню окремих аспектів реалізації права на таємницю кореспонденції засуджених, що включає їх право на таємницю листування, телефонних розмов, іншої кореспонденції, зокрема електронної. Встановлено, що засуджені на час відбування покарання значно обмежуються в своїх конституційних правах. Це стосується і їх права на таємницю кореспонденції. Національне законодавство дозволяє здійснювати втручання в таємницю кореспонденції і, попри наявні законодавчі гарантії забезпечення цього права, установами виконання покарань неодноразово перевищувались дозволені межі його обмеження. Тому вкрай важливим і потрібним є визначення особливостей регулювання та меж обмеження цього права для засуджених осіб, а також гарантій його реалізації і захисту. Саме в цьому автор вбачає актуальність і необхідність теми дослідження. В статті проаналізовано національне законодавство на предмет відповідності вимогам міжнародних стандартів та виявлено його недоліки і прогалини. Зокрема, визначено, що положення кримінально-виконавчого законодавства, які дозволяють перегляд листування та контроль телефонних розмов засуджених, не повною мірою відповідають встановленим конституційним нормам. Приділено увагу українській та міжнародній судовій практиці оскарження порушення прав засуджених та таємницю їх листування, телефонних розмов та іншої кореспонденції. Огляд цієї практики свідчить про численні порушення прав особи на таємницю кореспонденції та необхідність удосконалення законодавства з метою підвищення рівня його захисту. Надані автором рекомендації можуть бути використані для внесення відповідних змін до національного законодавства.

Ключові слова: право на таємницю кореспонденції; листування, телефонні розмови, телеграфна та інша кореспонденція, засуджені, установи виконання покарань, обмеження.

Levchenko A. V. The right to secrecy of the convicts' correspondence: separate aspects of implementation

The article is devoted to the investigation of certain aspects of the exercise of the right to secrecy of the convicts' correspondence, including their right to the secrecy of correspondence in the form of letters, telephone conversation, other correspondence, in particular electronic correspondence. It has been established that prisoners who are serving their sentences are significantly restricted in their constitutional rights. This also applies to their right to secrecy of correspondence. National legislation allows for interference with the secrecy of correspondence and, despite the existing legal guarantees of securing this right, the penal institutions have repeatedly exceeded the permissible limits of its restriction. Therefore, it is extremely important and necessary to determine the specifics of the regulation

and the limits of the restriction of this right for convicted persons, as well as guarantees for its implementation and protection. The author sees the relevance and necessity of the research topic in this. The article analyzes national legislation for compliance with international standards and its shortcomings and the gaps is identified. In particular, it is determine that the provisions of the criminal law allowing the review of correspondence and telephone conversations of convicts did not fully comply with the established constitutional norms. Attention is paid to the Ukrainian and international judicial practice of appealing the violation of the rights of convicts and the secrecy of their correspondence, telephone conversations and other correspondence. A review of this practice shows that there are numerous violations of the individual's privacy and the need to improve legislation in order to enhance its protection. The recommendations provides by the author can be use to amend the national legislation.

Key words: *the right to the secrecy of correspondence; correspondence, telephone conversations, telegraph and other correspondence; the convicted; the penitentiary institutions; restriction.*

Вступ. Конституція України встановлює, що усі люди є вільними і рівними у своїх правах, які є невідчужуваними та непорушними. Рівність у правах гарантується Конституцією для всіх громадян України, іноземців і осіб без громадянства, які перебувають на українській території на законних підставах. Водночас Основний Закон передбачає забезпечення основних прав людини і громадянина для засуджених осіб, за винятком певних обмежень.

Хоча правовий статус засуджених і базується на загальному правовому статусі громадян України, проте у зв'язку із засудженням особи він все ж зазнає певної трансформації. Засуджені до позбавлення волі особи на час відбування покарання значно обмежуються у своїх конституційних правах. Очевидно, що такі обмеження негативно позначаються на їхньому соціальному статусі і часто призводять до втрати засудженими соціальних зв'язків. Зокрема, під час перебування в установах виконання покарань прямо чи опосередковано такі особи обмежені в конституційному праві на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції [1, с. 120–121].

Очевидно, що правове забезпечення та захист конституційних прав засуджених є одним із першочергових та актуальних завдань у демократичній, правовій державі.

Проблемами дотримання права на таємницю кореспонденції осіб, засуджених до позбавлення волі, займалися такі вчені, як М.В. Романов, А.Х. Степанюк, О.Г. Колб, А.В. Байлов, В.О. Корчинський [2, с. 162]. Доречно згадати праці вітчизняних та зарубіжних фахівців з кримінально-виконавчого права щодо відповідності національного законодавства вимогам міжнародних стандартів щодо забезпечення права на таємницю листування і телефонних розмов відносно засуджених до позбавлення волі. Серед них наукові праці В.А. Бадири, Л.Г. Бандолі, О.М. Бандурки, О.І. Богатирьової, І.В. Боднара, В.В. Василича, О.М. Гуміна, Т.А. Денисової, О.О. Житного, А.Ф. Зелінського, В.В. Кареліна, А.В. Кирилюка, В.В. Колесніченка, В.В. Кондратішина, О.М. Литвака, В.О. Меркулової, О.І. Осауленка, М.С. Пузирьова, Г.С. Резніченко, О.В. Романенка, О.М. Руднєвої, А.В. Савченка, В.М. Трубникова, С.І. Халимона, М.І. Хавронюка, О.В. Хорошуна, О.В. Щербини, І.С. Яковець, О.Б. Янчука [1, с. 120–121].

При цьому в науковій літературі ще недостатньо висвітлений комплексний підхід до забезпечення права на таємницю кореспонденції засуджених, який охоплював би аналіз як думок і поглядів учених, так і норми національного та міжнародного законодавства та судової практики.

Крім того, попри встановлення на законодавчому рівні в Україні гарантій захисту права на таємницю кореспонденції, порушення цього права все ще мають місце. Це призводить до великої кількості звернень як до національних судів, так і до Європейського суду

з прав людини (далі – ЄСПЛ). Збільшення звернень до суду з приводу порушення права на таємницю листування і телефонних розмов як з боку звичайних громадян, так і з боку осіб, засуджених до позбавлення волі, свідчить про наявність проблем правового регулювання і захисту права особи на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції. Тому видається логічним проведення дослідження питань реалізації права на таємницю кореспонденції в національному законодавстві та в практиці ЄСПЛ з метою підвищення рівня його забезпечення і захисту на практиці.

Постановка завдання. Метою статті є з'ясування змісту права на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції засуджених на основі дослідження та аналізу наукових праць, законодавства та судової практики, а також визначення та висвітлення проблемних питань, які виникають під час його забезпечення; формулювання аргументованих рекомендацій з протидії порушенню цього права та надання пропозицій щодо змін до положень нормативно-правових актів, які встановлюють обмеження та гарантії дотримання досліджуваного права для осіб, засуджених до позбавлення волі.

Результати дослідження. Питанням забезпечення прав засуджених в Україні останнім часом приділяється значна увага. З прийняттям у 2003 році Кримінально-виконавчого кодексу України (далі – КВК України), а згодом і цілої низки нормативно-правових актів у національній кримінально-виконавчій системі відбулися помітні зміни, які суттєво покращили правовий статус засуджених в Україні, закріпивши за ними нові права. Були встановлені гарантії та визначені механізми реалізації вже наявних прав засуджених, покращився порядок і умови виконання окремих видів кримінальних покарань. Однак у звіті Моніторингової місії Організації Об'єднаних Націй з прав людини в Україні наводяться непоодинокі факти порушення прав засуджених на території України. Зазначається, що такі особи перебувають у цілковитій залежності від адміністрації установ виконання покарань, а тому позбавлені можливості самостійно відстоювати та захищати свої права [3, с. 189–190].

Мінімальні стандартні правила поведінки із в'язнями Організації Об'єднаних Націй 1955 року вказують на те, що засудженим потрібно надавати можливість спілкуватися із зовнішнім світом через регулярні проміжки часу і під належним контролем як шляхом листування, так і під час безпосередніх відвідин. Європейські тюремні правила також наголошують на необхідності для засуджених максимально часто спілкуватися поштою, телефоном або за допомогою інших засобів [4, с. 169–170].

Право особи, в тому числі і засудженої до позбавлення волі, на здійснення листування чи телефонних розмов або спілкування за допомогою інших засобів комунікацій забезпечується міжнародним і національним законодавством. Важливо зазначити, що цим законодавством встановлюється таємниця такої кореспонденції, тобто заборона ознайомлювати з її змістом та розголошувати його. Так, ст. 8 Європейської Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (далі – Конвенція) 1950 року встановлює, що кожна людина має право на повагу до її особистого та сімейного життя, житла і таємниці кореспонденції, а держава не може втручатися у здійснення цього права інакше, ніж згідно з законом та у чітко визначених випадках. Стаття 31 Конституції України гарантує кожному таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції. Винятки можуть бути встановлені судом у визначених законом випадках з метою запобігти злочинів чи з'ясувати істину під час розслідування кримінальної справи, якщо іншими способами одержати інформацію неможливо.

Безумовно, наш Основний Закон децю звужив можливості до законного порушення права на таємницю кореспонденції порівняно з міжнародним законодавством. Це вочевидь зменшує можливості для зловживань посадовими особами органів державної влади та надає можливості врегулювання випадків втручання в таємницю кореспонденції, що не пов'язані з розслідуванням кримінальних проваджень. Водночас порівняно з гарантіями, встановленими для всіх звичайних громадян, є певні особливості регулювання захисту і забезпечення права на таємницю листування і телефонних розмов засуджених. Всупереч наявним положенням Конституції України національним законодавством встановлено низку обмежень у забезпеченні засудженим права на таємницю кореспонденції [2, с. 162].

Згідно з кримінально-виконавчим законодавством України листування засуджених не є конфіденційним. Дійсно, ст. 113 КВК України передбачає, що кореспонденція, яку одержують і надсилають засуджені до відбування покарання у виправних колоніях мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання, середнього та максимального рівня безпеки, підлягає перегляду. Винятки з цього правила стосуються лише кореспонденції, яку засуджені адресують Уповноваженому Верховної Ради України з прав людини, ЄСПЛ, а також іншим відповідним органам міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна, уповноваженим особам таких міжнародних організацій, до суду та прокуророві, або одержують від зазначених органів та осіб. Також не підлягає перегляду кореспонденція засудженого зі своїм захисником у кримінальному провадженні.

Стаття 110 КВК України забезпечує засудженим право на телефонні розмови (у тому числі у межах рухомого (мобільного) зв'язку) без обмеження їх кількості. Однак тут же встановлює вимогу – телефонні розмови засуджених мають відбуватися під контролем адміністрації установи виконання покарання. Цією ж статтею КВК України засудженим надається право користуватися мережею Інтернет, при цьому, знову ж таки, під контролем адміністрації. Засуджені можуть створювати електронну поштову скриньку та користуватися нею під контролем адміністрації установи виконання покарань. Адміністрація такої установи своєю чергою має право ознайомлюватись зі змістом вхідних та вихідних повідомлень у разі, якщо це необхідно з огляду на індивідуальні ризики щодо окремих засуджених.

Крім того, порядок перегляду кореспонденції засуджених до позбавлення волі регулюється Правилами внутрішнього розпорядку установ виконання покарань, затвердженими наказом Міністерства юстиції України від 28.08.2018 № 2823/5 (далі – Правила) та Інструкцією з організації перегляду кореспонденції (листування) осіб, які тримаються в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах, затвердженою наказом Міністерства юстиції України від 02.07.2013 № 1304/5 (далі – Інструкція). Відповідно до Розділу XIII Правил кореспонденція, яку одержують засуджені, які відбувають покарання у виправних колоніях мінімального рівня безпеки з загальними умовами тримання, середнього та максимального рівня безпеки, підлягає перегляду. Перегляд кореспонденції, яку засуджені відправляють, здійснюється з письмового дозволу начальника установи виконання покарань на підставі рапорту (клопотання) працівника оперативного підрозділу установи з обов'язковим встановленням строку такого перегляду. Також встановлюється, що листи, виконані тайнописом, шифром, а також листи, які містять відомості, що не підлягають розголошенню, адресату не надсилаються, засудженим не вручаються, а вилучаються. Розділ XIV Правил встановлює порядок телефонних розмов засуджених з родичами, адвокатами та іншими особами, в тому числі і їх обмеження. Зокрема, передбачається, що тривалість розмови одного засудженого не має перевищувати 15 хвилин, а всі телефонні розмови проводяться під контролем представника адміністрації установи виконання покарань.

Інструкція також дозволяє перегляд кореспонденції засуджених, які відбувають покарання у виправних колоніях мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання, середнього та максимального рівня безпеки. Така кореспонденція переглядається спеціалістом з контролю за виконанням режимних вимог або інспектором з обліку. До того ж вся вхідна і вихідна кореспонденція, яка підлягає перегляду, переглядається інспектором і вручається чи надсилається адресатам протягом трьох днів.

Безумовно, контроль кореспонденції засуджених до позбавлення волі осіб є припустимим і не викликає сумніву в контексті доцільності, однак необхідною є наявність точності у визначеності компетенції влади, що може здійснювати такий контроль, та у виборі засобів контролю [5, с. 188–189].

На жаль, на практиці є непоодинокі випадки, коли навіть така категорія кореспонденції засуджених, яка гарантується законодавством, переглядається. Це, зокрема, листування з Уповноваженим Верховної Ради з прав людини, ЄСПЛ, міжнародними організаціями, судовими органами, прокурором і захисником у кримінальному провадженні. Так, наприклад, ухвалою Апеляційного суду Сумської області від 26 жовтня 2017 року було відхилено апе-

ляційну скаргу Державної установи «Роменська виправна колонія (№ 56)», а рішення Роменського міськрайонного суду Сумської області від 22 серпня 2017 року стягнути з Роменської виправної колонії № 56 на користь особи-заявника моральну шкоду, завдану внаслідок порушення його права на таємницю кореспонденції, залишено без змін [3, с. 191].

Верховний Суд теж висловився щодо неприпустимості порушення права особи, засудженої до позбавлення волі, на таємницю кореспонденції. Як приклад можна навести справу 2018 року, в якій особа звернулась з позовом проти виправної колонії, в якому зазначала, що працівник зазначеної виправної колонії вручив йому листи з міськрайонного суду, в яких повідомлялося про розгляд справи за його позовом до колонії у відкритому вигляді, чим порушено його право на таємницю кореспонденції з суду, і просила стягнути 8 000,00 гривень моральної шкоди. Постановою від 12.09.2018 у справі № 585/3179/17 Касаційний цивільний суд Верховного Суду скасував рішення апеляційного суду, яке було не на користь заявника, і направив справу для нового розгляду до суду апеляційної інстанції. Ця постанова є певною мірою революційною, оскільки з урахуванням практики ЄСПЛ Верховний Суд кинув виклик усталеній практиці порушення прав людини.

Прикладом визнання порушення права особи на таємницю кореспонденції може слугувати також нещодавно проголошене рішення ЄСПЛ у справі «Смірнов проти України» від 18 грудня 2018 року. В рішенні зазначається, що тяжко хворий Сергій Смірнов неодноразово звертався зі скаргами до органів державної влади, а також ЄСПЛ, проте його листи відкривались адміністрацією установи виконання покарань, що суперечить ст. 8 Конвенції та ст. 113 КВК України, а тому його право на таємницю кореспонденції було порушене, через що державу зобов'язали сплатити компенсацію.

У справі «Недбала проти Польщі» від 4 липня 2000 року ЄСПЛ застерігав держави від встановлення норм, які лише в загальних рисах описують автоматичну перевірку кореспонденції засуджених, що призводить до широкої дискреції повноважень адміністрації установ виконання покарань і, відповідно, зловживань з їх боку, а тому не відповідає вимогам ст. 8 Конвенції.

Крім того, рішенням у справі «Голдер проти Об'єднаного Королівства» ЄСПЛ визнав перешкоджання таємниці листування найбільш радикальною формою втручання у реалізацію права особи на таємницю кореспонденції, а у справі «Сільвер та інші проти Сполученого Королівства» ЄСПЛ зазначив, що втручання в таємницю кореспонденції, яке здійснюється не відповідно до закону, не має жодної легітимної мети та не є необхідним у демократичному суспільстві для досягнення визначеної мети, суперечить ст. 8 Конвенції [2, с. 163].

Певно, варто погодитися з думкою М.В. Романова, який зазначає, що положення ст. 113 КВК України хоча і здаються зрозумілими, все ж таки суперечать Конституції України. Дійсно, Конституція України не передбачає таких інститутів, які могли б дозволити автоматичне обмеження таємниці листування. Кожен випадок обмеження має бути санкціонований судом у межах конкретної справи і оформлений відповідним судовим рішенням. Для вирішення такого протиріччя науковець пропонує або усунути зі ст. 113 КВК України положення про перегляд кореспонденції засуджених, або ж у Конституції України сформулювати положення про обмеження таємниці листування в такий спосіб, щоб перегляд листів засуджених не залишався поза законом [1, с. 123].

Аналогічно необхідно врегулювати норми, які дозволяють втручання в таємницю телефонних розмов засуджених і використання ними електронного листування як одного із видів кореспонденції. Видається логічним або усунути зі ст. 110 КВК України положення про обмеження, що стосуються телефонних розмов і використання електронної пошти, або внести відповідні зміни до Основного Закону, щоб уникнути надмірного втручання у таємницю телефонних розмов та іншої кореспонденції засуджених.

Можливо, саме другий варіант буде більш обґрунтованим з урахуванням специфіки такої категорії осіб, як засуджені. Тим більше, що зміни до Основного Закону матимуть вищу юридичну силу, ніж зміни до КВК України. Тому таємниця кореспонденції осіб, засуджених до позбавлення волі, буде більш забезпеченою і захищеною.

До того ж доречним буде перегляд листування, контроль за телефонними розмовами та за використанням інших видів кореспонденції засудженими з урахуванням категорій установ виконання покарань. Так, наприклад, для засуджених, які перебувають в установах виконання покарань мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання, можливо встановити найменші порівняно з іншими обмеження таємниці їх листування і телефонних розмов. І навпаки, для засуджених, які відбувають покарання в установах максимального рівня безпеки, доцільно встановити більш жорсткі обмеження таємниці кореспонденції.

Висновки. Таким чином, враховуючи правовий статус засуджених, їхнє право на таємницю кореспонденції зазнає певної трансформації у порівнянні із забезпеченням такого права для інших осіб. Так, законодавство України певною мірою обмежує це право засуджених і дозволяє здійснювати втручання в таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої, зокрема електронної, кореспонденції засуджених. Однак, попри наявні законодавчі гарантії забезпечення цього права, перевищуючи дозволені його обмеження, установи виконання покарань неодноразово порушували право засуджених на таємницю кореспонденції. Про це свідчить як національна судова практика, так і практика ЄСПЛ. Тому, безперечно, національне законодавство потребує змін у частині усунення з КВК України положень про автоматичний перегляд листування засуджених та контролю за їх телефонними розмовами і електронним листуванням або внесення до Конституції України положення про обмеження таємниці кореспонденції засуджених осіб. Зрештою рекомендується встановити обмеження таємниці кореспонденції засуджених з урахуванням категорії установ, де вони відбувають покарання.

Список використаних джерел:

1. Кондратов Д.Ю., Боднар І.В. Відповідність національного законодавства вимогам міжнародних стандартів щодо забезпечення права на таємницю листування та телефонних розмов відносно засуджених до позбавлення волі. Кримінально-виконавча система: Вчора. Сьогодні. Завтра. 2017. № 1 (1). С. 119–129.
2. Марченко В.Ю. Таємниця кореспонденції (листування) осіб, що взяті під варту, та засуджених в Україні: міф чи реальність. Молодий вчений. 2019. № 3 (67). С. 161–164.
3. Коробка О.С. Актуальні проблеми дотримання прав засуджених в умовах євроінтеграційного поступу України. Юридичний науковий електронний журнал. 2018. № 2. С. 189–192.
4. Права та законні інтереси засуджених до позбавлення волі в умовах реформування Державної кримінально-виконавчої служби України: монографія / К.А. Автухов, А.П. Гель, О.Г. Колб та ін. ; за заг. ред. А.Х. Степанюка. Харків : Право. 2015. 246 с.
5. Теорія та практика застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: компендіум / [О.В. Сердюк, Ю.В. Щокін, І.В. Яковюк та ін.]; за заг. ред. О.В. Сердюка, І.В. Яковюка. 2-ге вид., допов. Харків : Право. 2019. 404 с.

